

“DÜNYANI SARSIDAN BİR VƏZİYYƏTLƏ ÜZ-ÜZƏYİK”

2020-ci il aprelin 4-də Modern.az saytı Xəzər Universitetinin təsisçisi, Direktorlar və Qəyyumlar Şurasının sədri, professor Hamlet İsaخانlıdan koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar geniş müsahibə almışdır. Müsahibəni oxucularımıza təqdim edirik.

Modern.az saytı “Evdə qal” rubrikasını davam etdirir. Növbəti həmsöhbətimiz Xəzər Universitetinin təsisçisi, təhsil ocağının Direktorlar və Qəyyumlar Şurasının sədri professor Hamlet İsaخانlıdır.

- Hamlet müəllim, evdə qalmaqdan narazı deyilsiniz ki?..

- Qətiyyətlə narazı deyiləm. Narazı olduğum koronavirusdur. Həddindən artıq təhlükəli, dünyanı sarsıdan bir belə ilə üz-üzəyik.

Yaradıcı insanlar, elm adamları, yazıçılar, bəstəkarlar və digərləri onsuz da evdə qalıb, işləyirlər. Doğrudur, insan bir tərəfdən ünsiyyət axtarır; “insan” və “ünsiyyət” sözlərinin kökü də eynidir. Amma, digər tərəfdən, hər bir insanın həyatında təklik, yalnızlıq da vacibdir, zəruridir. Riyaziyyatçı nəzəriyyə və teoremlərini, fizik nəzəriyyə və təcrübələrini, bioloq müşahidələrinin yazıya keçirilməsini məhz təkbaşına olduqda həll edir, həyata keçirir. Musiqiçi də bənzər iş görür; bəstəkar oturub musiqi yazırsa, təkliyə çəkilməli, qarşısındakı pianoda günlərlə çalışmalı, məşq etməli, düşündüyünü nota yazmalıdır. Ona görə də, yaradıcı insanlar üçün evdə qalmaq qətiyyətlə darıxdırıcı deyil.

İşə getmədiyimiz müddətdə özümüzü sevdiyimiz yaradıcı işə tam verə bilərik. Kompüterim qarşımda, elmi kitablarım yanımda oturub monoqrafiya üzərində işləyərim. Təxminən 80 faizini artıq bitirmişəm.

Bütün insanlar işlə məşğul olurlar, iş yoldaşları və dostlarla görüşür, ailəyə vaxt ayırmağa işə çox halda, yumşaq desək, bir sıra hallarda fikir vermir və ya tənbellik edirlər. Bu “evdə qal” durumunda işə klassik ailə münasibətləri daha canlı və fəal olur. Ailə ilə bir yerdə əyləşib, çay içirsən, çörək

yeyirsən, söhbət edirsən, uşaqlarla məşğul olursan. Bu gün vəziyyətlə əlaqədar onlayn təhsil təbiiq edilir, ali və orta məktəblər, o cümlədən bizim “Dünya” məktəbimiz fantastik uğurla məsafədən təhsil verir. Artıq valideynlər də uşaqlarla birlikdə maraqla dərsləri izləyirlər. Son nəticədə, evdə qalmaq ailəcənliliyi hər mənada artırır.

İndiki vəziyyətdə təzə olan yeganə hadisə koronavirusla bağlı gündən-günə yoluxmanın, ölüm hallarının artmasını eşitmək, izləməkdir. Düzüdü, Azərbaycanda başqa ölkələrə nisbətən az ölüm halı qeydə alınıb, yoluxma da çox deyil. Amma bir sıra qonşu ölkələrdə, ümumiyyətlə, dünyada vəziyyət kifayət qədər ciddidir. Ona görə, evdə qalaq.

Belə bir çətin vəziyyətdə tibb işçiləri həyatlarını riskə ataraq, insanların sağlamlığını qorumağa çalışırlar. Hesab edirəm ki, onlara alqış düşür. Həmçinin, polislər insanları koronavirus yoluxmasından uzaq saxlamaq üçün əllərindən gələni edirlər. Jurnalistlər, media bu ağır vaxtda həm informasiya təminatı, həm mədəniyyət və əyləncəni təşkil etmək baxımından faydalı iş görürlər. Müəllimlər yeni mühitə uyğunlaşib hər səviyyəyə təlim-təhsili təmin edirlər. Ümumilikdə, belə bir vəziyyətdə insan və insanlıq üçün çalışan hər kəsə təşəkkür etməliyik. Dedi-qodu edən, koronavirusun düşünülüb, hazırlanmış, məqsədlə yayıldığını iddia edən şəxslərə nə deyə bilərim? Dünya çalxalanır, inkişaf etmiş ölkələrdə virusun qurbanları daha çoxdur, bəzən qat-qat. Bəs bu bə-

ları kimi təşkil etdi? Heç kim. Belə yoluxucu xəstəlik və dəhşətli ölümlər tarix boyu olub...

- Evdə qaldığımız məqamda vaxtımızı səmərəli keçirmək üçün köməyimizə internet çatır. Azərbaycanda internetin vəziyyəti qənaətbəxşdir?

- Ötən dəfə Xəzər Universitetinin müəllimlərindən biri bu barədə maraqlı durumla qarşılaşdığını bizə bildirdi. Deməli, müəllim Qubadadır və tələbələrə onlayn dərs keçməlidir. O deyir, Qubada internet zəifdir, təpənin başına qalxanda daha yaxşı işləyir. Müəllim Qubada, dağın başında əyləşib, tələbələrə dərs keçir.

Müasir dövrdə nəqliyyatı quru nəqliyyatı, hava nəqliyyatı, su nəqliyyatı və virtual nəqliyyat olmaqla 4 yerə bölməyə. İnternet Statistikaşını aparan ümumdünya təşkilatları var. Onların verdiyi məlumatlara görə Azərbaycan Baltik ölkələri istisna olmaqla, keçmiş sovet məkanında ən sürətli və geniş yayılmış interneti olan ölkədir. Sadəcə, bezi yerlərdə sürət qısa vaxtlarda zəif olur. Əlbəttə, internet işində bizdən qabaqda olanlar da var, daha yüksək səviyyəyə qalxmaq lazımdır.

- Əhval-ruhiyyəyimizi müsbət, pozitiv saxlamaq üçün nə etməliyik?

- Bir şey ki, bizdən asılı deyil, hətta gözəgörünməz düşməndir, ona qarşı xüsusi metodika ilə birlikdə mübarizə aparmaq lazımdır. İnsan hər cür böhrana, müharibəyə, düşə bilər. Koronavirusu da başımıza gələn çətin bir hal kimi qəbul edərək, bu vəziyyətdən mümkün qədər az itki ilə çıxmağa çalışmalıyıq. Heç bir halda ümidsizliyə qapılmaq doğru deyil.

Evdə boş vaxtını necə keçirəcəyini düşünən insanlar var. Mən əminəm ki, heç də hər kəs ən yaxşı klassik əsərləri tam oxumayıblar. Yazmaq çətin, yaratmaq çətin, axı kitab oxumaq çətin deyil, əksinə, çox asan və çox xoş bir şeydir. İnternete çoxlu kitablar yerləşdirilib. Heç bir vəsait ödəmədən maraqlı kitablar tapıb oxumaq olar. Hər insanın bir hobbisi var, sevdiyi işlərlə məşğul olmağın indi əsl vaxtıdır. İnsan tənəb olmasa, bir azca düşünsə ki, evdə vaxtını səmərəli keçirmək üçün nə edə bilər, inanıram ki, hər kəs maraqlı məşğuliyyət tapacaq. Kefimizi pozmaqla vəziyyət yaxşılaşacaqsa, gələn, hərə əlinə bir dəsmal götürüb aqlasın. Əksinə, özümüzlü, kefirmizi yaxşı saxlasaq, yaxşı və sağlam qidalansaq, evdə idmanla məşğul olsaq, kefirmiz yaxşı olsa immunitetimiz də artacaq. Bu, həqiqətən, elmi cəhətdən təsdiq olunub, nikbinlik, xoşhəlliq hə-

yatın acılarına üstün gəlməyə kömək edir.

- Koronavirusla bağlı insanları ümidsizliyə kökləyən qeyri-müəyyənlikdir. Bu məsələdə biz özümüzlü necə toxtada bilərik?

- Dünyanı sarsıdan ən böyük epidemiyə indiyə qədər qara vəba xəstəliyi olub. Bu, 1347-1352-ci illərdə yayılıb. Qara vəba nəticəsində Avropanın təxminən yarısı və ya üçdə biri məhv olub. Bu xəstəliyin də Monqolustan, Çin tərəfdən gəlib yayıldığı məlumdur.

XVII əsrin sonlarında Londonda yenə də qara çuma xəstəliyi yayılıb. Isaac Newton (İsaak Nyuton) məşhur kəşflərini - diferensial və inteqral hesabını, optikası və cazibə-qravitasiya qanunu`nu 1665-67-ci illərdə Böyük Vəba zamanı universitet bağlandıqdan sonra özünü təcriddə, sakit və ucqar bir əyalətdə yazıb. Xəstəlik yaradıcı həyatı intensivləşdirə, qızıdır bilir...

- Bu məntiqlə yanaşsaq, belə çıxır ki, şairlər, yazıçılar zindanda daha möhtəşəm əsərlər yaradırlar?

- Əlbəttə elə də olur. Marco Polo öz məşhur səfərlər kitabını həbsdə yazıb, Martin Luther Bibliyanı (Əhdi-Cədid`i) həbsdə almancaya tərcümə edib, Dostoyevski "Ölü evdən qeydləri`ni sürgündə yazıb, Hitler "Mein Kampf" (Mənim mübarizəm) kitabını həbsdə olarkən yazıb, belə misallar çoxdur. Digər tərəfdən, tarixdə istedadlı, lakin özünü gerçəkləşdirə bilməyən insanlar da çox olub. Məsələn, "yeyən-içən oğlan" olub, məclislər, gəzintilər, oyunlarla məşğul olub, hərənbir oturub, nə işə yazıb. Və o, istedadlı insandan qalsa da az şey qalıb. Halbuki, yaradıcılıq üçün oturub, daima işlə məşğul olmaq lazımdır. Əsas iş başını elə qatmalıdır ki, başqa məşğuliyyətlərə vaxt qalmasın.

Çətin elə bir insan olsun ki, ömründə bir dəfə də kitab oxumasın. Çox oxumayanlar var, amma, oxumaq bilən və heç vaxt kitab oxumayan insan çətin tapılar. Hər birimiz orta məktəbdə Mirzə Fətəli Axundovun "Hekayəti-Müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli şah cəfərküniməşhur" əsərini oxuyub. Oxumayanlar mütləq oxusun, oxuyanlar yenidən oxusunlar və necə gözəl əsər olduğunu görüb həzz alsınlar. Əsərdə Azərbaycanla Fransanın çox gözəl müqayisəsi aparılıb. Əsərdə deyilir, biz hər zədə inanırıq, onlar heç zədə inanmazlar; bizim arvadlarımız uzun libas geyər, onların arvadları gödək; bizdə bir kişiye bir arvad bəs eləmir, çox arvad almaq adətdir, Parisdə çox er almaq. Bu və buna bənzər

müxtəlif janrlarda yazılmış yüzlərlə dünya ədəbiyyatı incilərini oxumağın əsl vaxtıdır.

İndi deyirlər ki, insanların kitaba marağı çox azdır, müasir dövrdə insanlar daha çox filmlərə, seriallara baxırlar. Seçimi düzgün etdikdə, filmlərə baxmaq da maraqlı və faydalıdır, o da kitab oxumağa bərabərdir. Aristotel deyib ki, uşaqlara hesab, oxumaq, və yazmaqla yanaşı hər hansı bir musiqi alətində ifa etməyi öyrədin. Bəlkə də bəzi ailələrdə uşaqlara belə şərait yaradıblar. Bu, insanı ömür boyu xoşbəxt edə bilər.

- Hiss olunur ki, hansısa maraqlı kitabı oxuyursunuz. Adını öyrənmə bilərdimmi?- Mən hazırda daha çox yazıram. Paralel olaraq oxuyuram, oxumamış günümüz olmasın. Daha çox elmi və fəlsəfi kitablardır hazırda oxuduqlarım; əksəriyyəti ingilis dilindədir.

- Dünyada belə bir araşdırma aparılıb: koronavirusdan sonra evdə qalmağımız nəticəsində ailədaxili münasibətlər artıb. Sizcə, bu reallığı əks etdirirmi?

- Məsələnin iki başı var. İstedadlı yazıçı Anton Çexov həm də yaraşığı kişi olub. Qadınlara sevimlisi olsa da, evlənməkdən qorxmuş və gec evlənilib. Nəhayət, məşhur aktrisa Olqa Knipperlə bir-birini bəyənib evlənmək qərarına gəliblər. Çexov xanımına deyib ki, biz hər gün bir yerdə olsaq, bir-birimizi görsək, məhv olarıq. İnsan gərək bir-biri üçün darıxsın. Sənin bir insanın, mən də bir ayrı. Sənin öz dünyan var, mənim də öz dünyam var. Hər birimiz bir fikir səsləndirsək, hər gün aramızda dava-dalaş olar. Sən Moskvada qal, öz sənətinlə məşğul ol, mən Krimda, evimdə qalıram. Lazım olanda mən Moskvaya gələrdim, sən də Krima. Çexovun vərdəmə xəstəliyi var idi və Krimda yaşayırdı.

Bu misalı çəkməyim məqsədlidir. Evdə, dostlar, qohumlar arasında söhbət edəndə, zarafatla deyirəm: baxın, mən nəçə ildir, bir xanımla yaşayıram, çox kaprizinə dözmüşəm. Amma mümkündür ki, mən ona daha çox zülm vermişəm, nəinki o mənə. Burada zülm sözlü ağır görünə bilər, onu qayğı çəkmək və xırda şiltaqlığa fikir verməmək ifadəsi ilə əvəz edərdim. Bütün bunlara rəğmə, bir yerdə olmaq, söhbət etmək, birlikdə düşünmək, istirahət etmək yaxşıdır. Təbii ki, arzu olur ki, evdə qalmaq lap uzun olmasın (*güldür*).

- Hamlet müəllim, əslində məyyən bir yaş dövrü var ki, bu işə o da təsir edir. Yəqin ki, siz daha gənc yaşda evdə qalmağa məcbur olsaydıңыз, fərqli olardı...

- Ən cavan yaşında da evdə qalmaqdan sıxılmamışam. Moskvada oxuyanda gecə səhərə qədər oyaq qalıb, işləyirdim. Başım oxumağa və düşünməyə o qədər qarışırdı ki, bir də ayılırdım ki, hava işıqlaşdı. Sonra işə yatıb, günortaya yaxın oyanırdım. Və sonra elmi seminarlara gedirdim. Mən elə o zamandan gecə işləməyə öyrəşmişəm ki, indiki vəziyyət mənim üçün, əksinə, avantajdır. Çünki indi səhər görülməli işimiz olmadığından gecə ilə gündüzün də fərqi yoxdur. Biz Ştutgandakı bağımıza köçmüşük. Şəhərdə evin içərində özlümlü sanki qəfəsdə kimi hiss edərsən. Amma bağ evində elə deyil, həyata çıxırsan, səmanı görürsən, gözün yaşıllığa baxırsan. İndi qəfəsdə deyiləm, meydanım nisbətən genişdir, həsar içindəyəm.

- Koronavirus bitəndən sonra bu dövrü necə xatırlayacaqsınız?

- Ola bilər koronavirus dövrü haqqında şeir və ya başqa bir şey yazım. Həmişə tədrislə məşğul olmuşuq, indi də onlayn tədris prosesinə nəzarət edirik. Mənim üçün koronavirus, yəqin ki, bir yandan başımıza gələn bəla kimi, digər yandan qapalı yaradıcılıq dövrü kimi yadda qalacaq.

- Proqnozlara görə, koronavirus dövründən sonra əksər münasibətlər sıfırlanacaq, hər şey dəyişəcək. Görəsən, koronavirusdan sonra ənənəvi "salam, necəyə?" ifadələri də dəyişəcəkmi?

- Mən əksini düşünürəm. Çox şey dəyişməyəcək. Koronavirusdan daha dəhşətli hadisələr olub. İkinci Dünya Müharibəsində böyük dövlətlər üz-üzə gəlib və çox milyonlarla insan həlak olub. Baxın, yenə insanlar öz işləri ilə məşğuldurlar, münasibətlər davam edir, iqtisadiyyatda dəyişikliklər olur və s.

Məncə, bu hadisə dövlət idarəçiliyinə təsir edə bilər – yaxşı mənada. Bu məsələ dövlətlər üçün bir növ işarədir ki, vətəndaşlara kömək etmək, ehtiyacı olanlara çox kömək etmək lazımdır. Hesab edərdim ki, koronavirusdan sonra hökumətlər insanlara kömək proqramı üzərində düşünməyə bilər, sahibkarlar üçün kömək paketləri hazırlana bilər (vergi, gömrük, kredit köməkləri). İngiltərədə koronavirusun varlığı elan edilən gündən etibarən bütün özəl şirkətlərdə insanların maaşının 80 faizini hökumət ödəyir. Mənim qızım orada yaşayır və kiçik turizm şirkəti var. Onunla söhbətimizdə bu barədə danışdıq. Orada bu virus çox bəla gətirib, çox insan yoluxub və tələf olub, iqtisadiyyata böyük zərbə dəyib, amma, həyat davam edir. Biz-

də də bu cür addımlar atılmaqdadır və daha yeni addımlar atılacağını düşünürəm. Mən bildiyimə görə bir sıra yardım və islahat proqramları üzərində iş gedir..

İnsanlar virusdan sonra normal həyata qayıdacaqlar. Bu çətin günləri xatırlayacaq, amma onunla deyil, gündəlik işlərlə, gələcək haqqında arzularla yaşayacaqlar. Həyat öz axarına düşəcək. İllər keçəcək, mümkündür ki, yeni bir virus da gələcək. O zaman, yaqın ki, bir az da tədbirli olacağıq.

- Koronavirus azğınlaşmış insanlığı az da olsa, bərpa edə biləcəkmi?

- Yaqın ki, yox. İnsan təbiəti mürəkkəbdir. Elm, mədəniyyət inkişaf edib, lakin insan təbiəti az dəyişib. 5 min il əvvəlki insanla indiki insanın xüsusi bir fərqi yoxdur. O vaxtın insanı ilə indiki insanın arzu və istəkləri də dəyişmişdir. Texnologiya, mühit dəyişir, insanlıq olduğu kimi qalır. İnsanlar dəyişmişdir, cəmiyyət dəyişir, mühit dəyişir. İndi dünyada çox sayda işsizlər əmələ gəlir. Dövlətlər tədbirli, insanlar ağıllı və ehtiyatlı olsunlar.

- Koronavirusdan dəhşətli nə ola bilər?

- İqlim dəyişmələri. Mən tələbə ikən (Bakı Dövlət Universitetində) bəzən qışda o qədər qar yağdı ki, avtobuslar çətinlik çəkirdilər, evdən dərəcə piyada gedirdik. İndi o qar yağmır. Qlobal istiləşmə var. Bunun qarşısını ala bilmirik, buzlaqlar əriyir, sahilləri su aparır, insanlar yerini dəyişir, heyvanlar aləmi dəyişir və s. Bu, koronavirusdan daha dəhşətlidir. Hökumətlər indiyə qədər düşünməlidirlər. Amerika ekoloji çirklənmələrlə bağlı müqavilələrə qol çəkməyib. Çünki bunu reallaşdırmaq üçün sənayenin bəzi növlərini bağlamaq lazımdır. Amerika isə hesab edir ki, bu, iqtisadiyyatına ziyandır, dünyadakı iqtisadi yarışdan geri qala bilər.

İqlimə ən çox zərər vuran amillərdən biri avtomobillərin havaya buraxdığı qazlardır. Bu səbəbdən bütün dünyada daxili yanma mühərrikləri ilə deyil, elektriklə işləyən maşınlardan istifadə genişlənir.

Xəzər Universitetinin nəzdində laboratoriyaya qurmuşuq, Bakıda havanın çirklənməsini ölçürük. "Euronews"da həftədə bir dəfə dünya şəhərlərinin çirklənmə əmsallarını göstərirlər. Biz

müəyyən etdik ki, Bakının havasına görə ən çirkləndirici yeri "Koroğlu" metrosu stansiyasının yanındır. Ən təmiz yerlərdən biri isə Buzovnadır.

Səma birdir, Yer kürəsi birdir və çox kiçikdir. Dünyada iqlim dəyişikliyi olsa, hər yerə təsir edəcək. Koronavirusun bu qədər sürətlə yayılması üçün səbəbi də dünyanın çox kiçik olmasıdır, o mənada ki, sürətli təyyarələrlə qısa zamanda hər yere getmək olur. İnsanlar daima hərəkətdədirlər. Təsəvvür edin, 7 milyard əhəlinin 1 milyardı həmişə hərəkətdədir. Bu həm iqtisadi, həm mədəni hadisədir, lakin həm də xəstəliyin daşınması deməkdir.

- Koronavirusun vaksininin hazırlanması ilə bağlı iş aparılır. Dünya ölkələri bu məsələni bölüşə bilirlərmi?

- Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı məhz bu işə üstlənib. Təşkilatın nizamnaməsinə görə, hər hansı ölkə virusa, qorxulu xəstəliklərə qarşı dərman tapıbsa, gizlədə bilməz. Vaksin hazırlanarsa, mütləq bütün ölkələrə verilməlidir. Amma, uyğun peyvənd hazırlanması çox çətin məsələdir. Virus bakteriyadan fərqli olaraq öz-özlünə hüceyrə deyil, parazitdir. Virus hüceyrənin içərisinə düşür, orada yaşayıb, həyat əldə edir, çoxalır. İmmunitet çox güclü olanda bədən virusla mübarizə aparır, onu kənarlaşdırır. Virusla qarşı peyvənd tapılması uzun elmi araşdırma işidir. Amerikalılar deyirlər ki, 1 ilə vaksin hazırlanması mümkündür. Hər an bir ölkə çıxıb, xəbər yayır ki, vaksin hazırlamışıq. Halbuki, dünyanın elm mərkəzləri var. Yaqın ki, vaksin Amerika, Avropa, Çin kimi yerlərdə hazırlanacaq.

Pandemiyanın müəyyən yayılma, artma-azalma qrafiki var. Yaranır, yüksəlir, müəyyən müddət yavaşlayır və aradan qalxır. Nə zaman ki, virusa yoluxanların sayında stabilizasiya əmələ gələcək, ölüm halı olsa da, yoluxma artmayacaq, onda düşünmək olar ki, virus artıq səngiyir. Ən dəhşətli vəziyyət ABŞ-dədir. Hətta deyilir ki, tədbir görülməyə, Amerikada qısa zamanda 1 milyon insan ölə bilər. Tədbir görülsə, 100 min ətrafında və daha çox insan itkisi ola bilər.

Virus zəlzələ kimidir. İlk silkələnmədən sonra yeni silkələnmələr ola bilər. Hər halda, yaxın zamanda üz-üzə gördüyümüzə bənzər!

Aysel Aslanlı

<https://modern.az/az/news/233759>